

שו"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 43

ברכת הגומל

ארבעה צריכים לברך ברכת הגומל: יורדי הים כשיעלו ממנו; הולכי מדברות כשיגיעו לישוב; מי שהיה חולה ונתרפא; ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא.¹

ונתנו סימן לדבר: וכל החיים יודוך סלה, "חיים" הוא ראשי תיבות: חבוש, יסורים, ים, מדבר.² או: חולה, יסורים - היינו חבוש בבית האסורים - ים, מדבר.³

חז"ל למדו את החיוב להודות מהפסוקים: יורדי הים - שנאמר: יורדי הים באניות וגו' ויעמד רוח סערה וגו' וישמחו כי ישתקו וגו' יודו לה' חסדו וגו' (תהלים קז כג-לא). הולכי מדברות - שנאמר: תענו במדבר וגו' וידרו לה' חסדו וגו' (שם ד-ח). חולה - שנאמר: כל אכל תתעב נפשם וגו' יצאם מחשך וצלמות אסירי עני וברזל וגו' יוציאם מחשך וצלמות ומוסרותיהם ינתק יודו לה' חסדו חבוש בבית האסורים - שנאמר: ישיבי חשך וצלמות אסירי עני וברזל וגו' יוציאם מחשך וצלמות ומוסרותיהם ינתק יודו לה' חסדו וגו' (שם י-טו. גמ' שם).

ברכה זו, כתבו ראשונים שברכה זו נתקנה במקום קורבן תודה,⁴ שארבעה אלה - יורדי הים, הולכי מדברות, חבוש וחולה - צריכים להביא תודה על הנס שנעשה להם, שבאותו מזמור של הודאה נאמר: וינצחו וזכחי תודה.⁵

המחייבת בברכת הגומל?

אכן למנהג הספרדים שיש לברך על נסיעה מעיר לעיר כשהמרחק ביניהם הוא פרסה ומעלה (3,840 מטר להגר"ח נאה. 4,608 מטר לחזו"א). נחלקו האחרונים לגבי הכבישים המצויים בימינו: יש אומרים שהליכת פרסה היא שיעור זמן של שבעים ושתיים דקות, ויש לחשבה לפי זמן הנסיעה במכונית, שאם נסע בה שבעים ושתיים דקות (מחוץ לתחומי העיר) - מברך ברכת הגומל, ואם נסע פחות מזה, למרות שעבר דרך הליכה של יותר מפרסה, אינו מברך; ואף אם נסע מעיר אחת לאחרת וחזר, ובכל נסיעה יש פחות משבעים ושתיים דקות, אך אם שתי הנסיעות יחד מצטרפות לשבעים ושתיים דקות - מברך ברכת הגומל.¹⁴

ויש אומרים שאין חיוב ברכה אלא כשעובר בדרך השוממת מאנשים כמו מדבר, אבל הנוסע בכביש רגיל שיש בו מכוניות נוספות, ויש ישוב בפחות

שיש שם סכנת טביעה, י"א שחייב לברך 'הגומל' ביציאתו כדין יורדי הים.¹⁰ וי"א שאין לברך כיון שהים קרוב למקום ישוב.¹¹ מכל מקום, אדם ששחה בים והיה הים סוער קצת, ופתאום התגברה סערה ונסחף לתוך עומק הים, ובקושי גדול התאמץ בכל כוחו לצאת מן הים, עד שהגיע לחוף מבטחים, לכל הדעות צריך לברך הגומל.¹²

האם מברכים ברכת הגומל על נסיעה מעיר לעיר?

בהגדרת הולכי מדבריות, נחלקו הפוסקים: לשיטת חכמי אשכנז, הברכה נתקנה להולכי מדבריות דווקא מפני סכנת חיות וליסטים, אבל ההולך מעיר לעיר אינו חייב לברך ברכת הגומל. ולדעת חכמי ספרד 'כל הדרכים בחזקת סכנה' ולכן גם בנסיעה מעיר לעיר חייבים לברך 'ברכת הגומל'.¹³

לדעת חכמי ספרד שכל הדרכים בחזקת סכנה, מה שיעור נסיעה מעיר לעיר

מי שיצא להפלגה בים, האם צריך לברך הגומל בחזרתו, ומה הדין בהפלגה קצרה?

הגם שבימינו פחות מצוי סכנת טביעה לספינות, עדיין חל חובה לברך ולהודות לה' ולמרות שבטל טעם התקנה, מכל מקום התקנה לא זזה ממקומה,⁶ כי עצם היציאה לים במים עמוקים היא עצמה סכנה, גם אם אינה מוחשית בימינו.⁷

ומכל מקום לגבי שייט בספינה והפלגה קצרה נחלקו הפוסקים, וי"א שדין זה נאמר רק ביורדי הים, דהיינו מי ששוהה זמן רב בים, ולכן המפליגים הפלגה קצרה לשם טיול או לשם דיג אין להם לברך ברכה זו.⁸ וי"א שמאחר שהספינה נכנסת בעומק הים, בכל מקרה יש לברך ברכת הגומל, גם בהפלגה קצרה.⁹

מי ששחה בים ונסחף למים עמוקים, האם בחזרתו לחוף מבטחים יברך 'הגומל' כדין יורדי הים?

השוהה בים, אם נכנס למים עמוקים

בצל החכמה (ח"א סי' כ).

9 חזו"ע עמוד שסא.

10 חזו"ע שם.

11 תורת חיים (פ"ג ה"ח) בשם מרן הגר"ח זצ"ל דכל ששחה במקום הקרוב לחוף אין זה בכלל יורדי הים, ושכיוצא בזה השיב מרן החזו"א זצ"ל. וכ"כ בשו"ת בצל החכמה ח"א (סימן כ אות ג).

12 שו"ת קנה בושם (ח"א סי' יא). הו"ד בחזו"ע (עמ' שסא).

13 שו"ע סימן ריט סעיף ז.

14 יביע אומר ו מח ט. חזו"ע עמוד שסד. והיינו שהלך וחזר באותו יום. ומבוקר עד בוקר נחשב כיום אחד לענין זה, כגון שיצא לדרך ביום ראשון בבוקר וחזר בליל שני, הרי נסיעותיו מצטרפים לשיעור נסיעת 77 דקות.

1 ברכות נד ב, רמב"ם ברכות י ח, טוש"ע או"ח ריט א.

2 טור שם.

3 הגהות מימוניות שם; שו"ע שם.

4 רא"ש ברכות ט ג.

5 תהלים קז כב. רש"י ויקרא ז יב ד"ה אם על תודה, וזבחים ז א ד"ה לא דידיה.

6 אורח משפט או"ח מה; אגרות משה או"ח ב נט.

7 וכמו שכתב רבינו אברהם בן הרמב"ם בספר המספיק לעובדי ה' (הלכות ברכות עמ' רנג), שהנוסעים באניות, אף על פי שלא אירעה להם שום סכנה בדרכם, ונסעו במישור, מכל מקום יברכו ברכת הגומל כשיגיעו לחוף מבטחים. וטעם הדבר, שמכיון שבכל כניסה לים יש סכנה קצת, לכן תקנו רבותינו לכל יורדי הים לברך ברכה זו, ללא קשר למה שעבר עליהם בהיותם נוסעים על הים. (חזון עובדיה עמוד שס).

8 ספר הלכות שלמה (עמ' רעז בדבר הלכה), אור לציון (ח"ב פ"ד אות מג), ובשו"ת

משבעים ושתים דקות נסיעה, אל לו לברך, אלא אם כן היה בסכנה וניצול ממנה.¹⁵

כאמור לעיל האשכנזים לא נהגו לברך על נסיעה מעיר לעיר, אלא בהולכי מדבריות שמצויים בהם חיות רעות.

האם מברכים הגומל על טיסה?

בדורות האחרונים התעוררה שאלה האם הטסים במטוס נחשבים כהולכי מדבריות שצריכים לברך 'הגומל'. יש אומרים, שאינם כהולכי מדבריות. בנוסף לכך, למנהג האשכנזים, טיסה כיום אינה מסוכנת מנסיעה במכונית, וכשם שאין מברכים אחר נסיעה ברכב כך אין לברך בשם ומלכות אחר טיסה.¹⁶ לעומתם, פוסקים רבים הורו לברך 'הגומל' לאחר טיסה, מאחר שברכת 'הגומל' נתקנה על יציאת האדם מן הסדר הרגיל אל מצב מסוכן, שאין זה טבעי שאדם ישהה באוויר ולא ייפול, ועוד שאם יארע קלקול במטוס אין באפשרותו להינצל כביבשה, ומאחר שיש כאן הצלה מן הסכנה, יש לברך אחריה 'הגומל'.¹⁷

הנוסעים לנפוש האם יברכו הגומל בהגיעם למחוז חפצם, או רק בחזרתם לביתם?

הנוסעים ממקום למקום וחונים לזמן קצר (חניית ביניים), ולאחר מכן ממשיכים בנסיעתם אף אם שהו במקום חנייתם מספר ימים, אינם מברכים הגומל, כיון שעדיין לא הגיעו למחוז חפצם.¹⁸ אך בהגיעם למחוז חפצם, יברכו הגומל אפילו אם ברצונם לשהות בו לזמן קצר.¹⁹ ויש אומרים שאינו מברך במקום היעד אלא אם כן שוהים שם שלושה ימים.²⁰

ובחזרתם לביתם לכו"ע יברך הגומל שוב. נהגים שפרנסתם מנסיעות מעיר לעיר, ובכל יום נוסעים כמה פעמים הלך וחזור מעיר לעיר, יברכו הגומל ביום שבת בלבד.²¹

מה פירוש המילים "הגומל לחייבים טובות"?

אמרו בגמרא, מאי מברך? "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב". וכתב מרן בבית יוסף שפירוש הברכה כך הוא: הגומל לחייבים טובות, כלומר, אף לאותם שהם חייבים, דהיינו שהם רשעים, (שכן תרגום רשע בארמית הוא חייב²²), עם כל זה, ה' ברחמי גומל להם טובות, וגם אני כאחד מהם, שאף על פי שאיני הגון - גמלני כל טוב.²³

באיזה מעמד רצוי לברך 'ברכת הגומל'?

ברכת הגומל מברכים אותה בפני עשרה אנשים, שנאמר בסוף המזמור של הודאה: וְיִרְמְמוּהוּ בְּקֶהֱלָ עָם.²⁴ ואין קהל פחות מעשרה. וטוב ששנים מהשומעים יהיו חכמים, שנאמר: וּבְמוֹשָׁב זִקְנִים יִהְיֶה לוֹ, ואין זקן אלא מי שקנה חכמה, ומיעוט זקנים שנים. שני החכמים כלולים במניין העשרה ואין צורך בשנים עשר. ומכל מקום אם לא היו שם חכמים, לא ימנע בשביל כך מלברך.²⁵

למה נהגו לברך ברכה זו בשעת קריאת התורה?

נהגו לברך ברכה זו בבית הכנסת אחר קריאת התורה, מפני שיש שם עשרה, וביניהם ודאי ימצאו כמה חכמים כאמור לעיל שיש מעלה לאומרה בפני עשרה ושני חכמים.²⁶ יש שפרשו שכיון שברך

בתורה, הרי הוא מעומד ויש עניין לברך ברכה זו בעמידה.²⁷ יש שביארו שבזמן ההודיה לה' ראוי לעשות מצווה.²⁸ או שהעלייה לתורה היא במקום הקרבת קרבן.²⁹

מי שלא ברך ברכת הגומל, עד מתי יכול לברך ברכת הגומל?

מי שהתחייב לברך ברכת הגומל באופנים שהתבארו לעיל, אם שכח לברך מיד, נחלקו הפוסקים עד מתי יכול לברך ברכה זו, יש אומרים שזמנו עד שלשה ימים, שעד שלשה ימים קרוי שבא מן הדרך.³⁰ ויש אומרים שזמנו עד חמשה ימים.³¹ וי"א עד שלושים יום.³² ויש אומרים שיש לו תשלומים לברך כל זמן שירצה. לכן לכתחילה ראוי ונכון שלא לאחר את הברכה יותר משלשה ימים³³, ואפילו אם יצטרך בשביל כך לברך שלא בפני ספר תורה כפי המנהג, לא יאחר.³⁴

האם ילד קטן חייב בברכת הגומל?

נחלקו אחרונים אם הקטן מברך ברכה זו, יש שכתבו שאין לקטן לברך ברכה זו כיון שאינו בכלל ה"חייבים" הנזכרים בברכה, שהרי אינו בכלל עונשים ואינו קרוי רשע.³⁵ ויש שכתבו שגם הקטן חייב בברכת הגומל שבפירוש המילה "חייבים" הוא שחייבים למטיב על טובותיו,³⁶ או שאפילו אם פירוש המילה חייבים הכוונה לרשעים, מטבע ברכה כך הוא, שכללו בתוך הודאה זו להודות לה' על כל הטובות שעושה תמיד בין לראוים בין שאינם ראויים, ואינו מדבר על עצמו, אלא שאפילו לרשעים שישנם בעולם עושה טובות.³⁷ וכל אחד ינהג כמנהג רבותיו.

לפי שבהטבה שעשה עמו ה' כעת, הוא מכיר שמאז ומעולם גמל עמו כל טוב (כן משמע מעולת ראה ח"א עמ' שיג); ויש שגורסים "טוב" בלי המילה "כל" (סידור תהילת ה', בנוסח האר"י וחב"ד. וראה בס' שערי הלכה ומנהג, הוספות ומילואים כה; סידור תכלאל, כמנהג יהודי תימן). ויש מי שביאר שזה הנוסח הנכון והראוי, שהרי מברכים ברכת הגומל גם כשעדיין אין לו "כל" טוב, ולכן צריך להשמיט מילה זו (הליכות שלמה תפילה כג ז).

24 תהלים קז לב.

25 שו"ע שם סעיף ג. וכתב המג"א דבעינן הני דתנו הלכתא. ומשום כך כתב באורל"צ (ח"ב פ"ד תשובה מב) שעדיף לברך בבית מדרש שיש בו ת"ח אף שאין בו ס"ת מאשר לברך בבית הכנסת בשעת קריאת התורה כשאין שם ת"ח.

26 שו"ע שם סעיף ג.

27 ערוך השלחן שם ו, עפ"י הרמב"ם שהובא בב"י שם שהמברך מברך ברכה זו מעומד.

28 ר"א"ה שם.

29 שו"ת חתם סופר או"ח נא.

30 בית יוסף שם, בשם ארחות חיים, שכתב בשם הרמב"ן. ראה עירובין סה א.

31 בית יוסף שם, בשם הרשב"א, שכתב בשם רבנו יונה.

32 ר"א"ה הובא במשנ"ב ס"ק ח.

33 שו"ע שם.

34 מגן אברהם שם סק"ו. משנ"ב ס"ק כ.

35 שו"ת מהר"ם מינץ (סימן יד). מג"א ריש סימן ריט.

36 לחמי תודה.

37 חידושי הרעק"א שם, בפתיחה, בשם הלחמי תודה. מור וקציעה שם; ברכי יוסף שם סק"א, שכן המנהג. וכ"פ בבן איש חי פרשת עקב סעיף ד. ובחזו"ע ברכות עמוד שט.

15 אור לציון ב יד מב

16 חלקת יעקב ב, ט.

17 אג"מ או"ח ב, נט, הליכות שלמה פרק כג סעיף ה, יח"ד ח"ב כו. בשו"ת אגרות משה הנ"ל הוסיף שיש לברך גם במקום שטס מעל ליבשה, וכן כתב בהליכות שלמה הנ"ל בשם הרב שלמה זלמן אירבך, וכן דעת החזו"ע (והולך לשיתו בנוגע למנהג ספרד שיש לברך על כל נסיעה בין עיר לעיר, כל שהנסיעה ארוכה מפרסה). אולם, בשו"ת צ"ץ אליעזר כתב שאין לברך בטיסה מעיר לעיר באותה מדינה (וכן כתב באורחות רבנו' בשם הסתייפלו), בפרט כשאין הטיסה ארוכה במיוחד (ועל דרך זו מבואר בשו"ת באר משה).

18 משנ"ב סימן ריט ס"ק א. שעה"צ אות א.

19 כתב השד"ח (מערכת ברכות ס' ב' אות יא) וז"ל בשנת התר"ל הלכתי להשתטח על קברי צדיקים בארבע ארצות שבא"י, הגעתי לעה"ק טבריה ושאלתי את הרבנים מה אני לברך הגומל, והשיב לי הרה"ג רבי יעקב אבולעפייא, שהמנהג פשוט לברך, כי עד כאן לא פליגי הפוסקים בנוסע מעיר לעיר, אלא כשלא הגיע למקום חפצו, אבל היוצאים לבקר על קברי הצדיקים, הרי חפצם ורצונם על כל אתר ואתר, וכן עשיתי וברכתי הגומל ואח"כ עיינתי בברכי יוסף ובמחזיק ברכה ובשאר אחרונים וראיתי שנכון הדבר לחלק כן, וכן עיקר, ובפרט שכן המנהג בארץ ישראל. עכ"ל. הליכו"ש פרק כג הגה ד. וכ"פ בחזו"ע (עמ' שסט).

20 דעת הכף החיים (ס' ריט אות ה) דכל זה אם דעתו להתעכב ולנוח שם איזה ימים, אבל אם דעתו לשוב תיכף בו כיום ההוא או למחרתו אין לברך, עד שיגיע למקום שרוצה לנוח בו איזה ימים או עד שישב לביתו לשלום.

21 חזו"ע עמוד שסו.

22 בראשית יח.

23 ב"י סימן ריט. בנוסח המקובל אומר "כל טוב", ולא "טוב", ויש מי שביאר הכוונה